

GLAGOLJSKI NATPISI OTOKA KRKA KAO POVIJESNI IZVOR

View metadata, citation and similar papers at core.ac.ukbrought to you by CORE

Luka ANIČIĆ
Krk, Ružmarinska 5

UDK 930.271:003.349.1(497.5)(210.7 Krk)
Stručni rad

Člankom su usustavljeni glagoljski natpisi pronađeni na otoku Krku sukladno kriteriju datacije, sadržaja i kvantitete pronađenih natpisa. Iznose se promišljanja o novim metodama obrade glagoljskih natpisa s ciljem njihove interpretacije u kontekstu povijesnog izvora.

Ključne riječi: glagoljski natpisi, Bašćanska ploča, Krk, kaptol.

Keywords: Glagolitic inscriptions, Baška tablet, chapter.

Parole chiave: iscrizioni glagolitiche, Bašćanska ploča (La lapide di Baška), Krk (Veglia), capitolo.

Povijesni pregled

Otok Krk je kolijevka glagoljice. Takav naziv možemo opravdano koristiti neovisno o tome slažemo li se s ponuđenim odgovorima i relevantnim tezama o njezinu postanku. One svakako nisu predmet ovog rada, stoga na ovom mjestu prihvaćamo tezu da su glagoljicu na otok donijeli učenici Svete braće, koji su bježeći iz Moravske svoj put završili u Veneciji. Tamo su ih iz roblja otkupili Bizantinci te ih potom dopratili na susjedni bizantski posjed, otok Krk. Došavši na Krk, a taj se dolazak mogao dogoditi u posljednjim desetljećima IX. stoljeća, učenici su sa sobom donijeli glagoljicu i prevedene liturgijske knjige te su ih počeli uvoditi u svoju crkvenu praksu i bogoslužje. Na otoku su zatekli bogoslužje na grčkom jeziku.¹ Ti će glagoljaši s vremenom prihvatiti Regulu svetog Benedikta i postati benediktincima koji će na otoku imati sedam opatija: sv. Lucije u Jurandvoru, sv. Marije na Košljunu, sv. Nikole u Omišlju, sv. Ivana Krstitelja, sv. Mihovila i sv. Lovre u Krku i sv. Martina u Dubašnici. Nakon benediktinaca skrb i praksu glagoljanja preuzimaju franjevci trećoredci koji će glagoljašku tradiciju održati sve do današnjih dana.

U kontekstu otočnog glagoljanja i glagoljaštva treba spomenuti i red pavlina koji su u Baški imali podružnicu samostana sv. Spasa iz Senja i crkvu sv. Kuzme i Damjana koju im je, zajedno sa zemljištem, 1455. godine darovao krčki knez Ivan Frankopan.² Pavlini su 1736. godine, pod utjecajem prakse iz vlastite Senjsko-modruške biskupije, u liturgiju uveli *ščavet* i na taj način počeli zamjenjivati staroslavenski jezik živim narodnim jezikom

¹ Mihovil BOLONIĆ, *Otok Krk – kolijevka glagoljice*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980., str. 24.

² ISTI, »Ekonomsko i socijalno stanje krčkih glagoljaša«, *Bogoslovska smotra*, vol. 46 (1975.), str. 102.

i glagoljsko pismo latinicom.³ Upotreba *ščaveta* bila je odraz nazadovanja glagoljaške pismenosti i kulture s obzirom da se *ščavet* koristio ondje gdje ili nije bilo glagoljskih knjiga ili su one postale nerazumljive novim naraštajima svećenika. Iako je *ščavet* bio u široj upotrebi u Senjsko-modruškoj biskupiji, Istri i Dalmaciji, on na otoku Krku nije imao značajniju primjenu.

Unatoč, još uvijek nerazjašnjenim povijesnim prilikama, koje su glagoljicu udomile na otoku Krku, ostaje neupitna činjenica da je glagoljica svoj najdublji korijen uhvatila upravo na Krku i da je s njega krenulo njeno širenje. U razdoblju mletačke vladavine krčkim je glagoljašima omogućena nesmetana migracija po cjelokupnom mletačkom teritoriju. Snagu glagoljaškog korijena potvrđuje i brojna glagoljska građa koja je na otoku pronađena, a kojoj pripada i stotinjak glagoljskih natpisa koji su predmet ovog članka. Krčki biskupi, koji su u pravilu bili stranci te nisu poznavali glagoljsko pismo, svoju biskupiju (koja se do 1828. prostire samo na području otoka Krka i okolnih otočića) s ponosom su nazivali *diocesi illirica*.⁴ Povijesni izvori i pojedine sudbine biskupa ukazuju na nemali broj primjera u kojima su biskupi odlučno stali u obranu glagoljaštva i glagoljice smatrajući ju povijesnim pravom i legitimnom praksom.

Dijecezansko svećenstvo otoka bilo je organizirano u institucije kaptola ili »kapitula«. Svaki je kaptol u upravnom smislu bio autonomna i samodostatna jedinica sa svojim statutom, financijama, upravom... U svim zbornim (seoskim) kaptolima molilo se na staroslavenskom jeziku, a liturgijske knjige, u prvom redu misali i brevijari, ali i ostale priručne knjige bile su pisane glagoljicom. Krčki biskup Alojzije Lippomani u izvještaju Svetoj Stolici iz 1628. godine napominje da se svi svećenici, žakni ili popi zbornih kaptola služe glagoljskim brevijarom i misalom, odnosno da službu obavljaju na narodnom jeziku.⁵ Sjedišta tih kaptola nalazila su se u Baški, Dobrinju, Dubašnici, Omišlju, Poljicama i Vrbniku, odnosno u starim otočkim kaštelima, s time da je svaki od njih skrbio i o okolnim selima. Teritorij se kaptola u pravilu poklapao s teritorijem župa (plovanija) u kojima je znalo djelovati i nekoliko desetaka popova glagoljaša. U upravnom i organizacijsko-hijerarhijskom smislu na čelu svakog od tih seoskih kaptola nalazio se župnik ili plovani. On je predstavljao kaptol u komunikaciji s biskupom i svjetovnim vlastima, vodio je matične knjige. Plovani je smatran prvim među jednakima te su ga zajednički birali i narod i kler, a potvrđivao ga je biskup, a kasnije i mletački dužd. Njegov pomoćnik i zamjena bio je podžupnik ili viceplovani također zvan i vikar. Uz spomenutu dvojicu svaki je kaptol imao i santiza ili svetotajnika, dižmara, prokuratura...⁶ U gradu Krku, biskupovu sjedištu, nalazio se katedralni (stolni) kaptol čiji su svećenici bogoslužje sužili na latinskom.⁷ Distinkcija

³ Osim ovih, na otoku Krku imali su posjede i pavlini iz samostana sv. Nikole iz Gvozda. Vjerojatno je da su njihovi posjedi također dobiveni darovanjem Ivana Frankopana koji je 1390. godine osnovao taj samostan.

⁴ Krčki su biskupi za popove glagoljaše koristili naziv *sacerdotes illirici*, odnosno ilirski svećenici. Sukladno tomu, *diocesi illirica* bila bi glagoljaška biskupija.

⁵ BOLONIĆ, *Otok Krk...*, str. 48.

⁶ Detaljnije u: Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, HAZU, Zagreb, 2008., str. 343 – 345.

⁷ O katedralnom kaptolu detaljnije u: *isto*, str. 337 – 343.

između latinaškog središta biskupije i glagoljičke periferije ukorijenit će se i u samom nazivu mletačkog providura u Krku čiji je službeni naziv glasio *Provveditore della città di Veglia ed Isola*.⁸ No, unatoč dominantnoj latinaškoj praksi glagoljalo se i u gradu Krku. Tome nam svjedoče pronađeni glagoljski brevijari i dva glagoljska natpisa. Krčki natpis, koji pripada najstarijim pronađenim glagoljskim natpisima, i natpis/grafit koji se smatra najmlađim natpisom u kontinuiranoj glagoljskoj praksi franjevac trećoredaca. U prilog glagoljanju u gradu Krku govori i činjenica da su se u samom gradu ili u neposrednoj blizini gradskih zidina nalazila i tri benediktinska samostana. Dakle, u kontekstu izvora kojima se ovaj članak bavi, odnosno pronađenih glagoljskih natpisa, naša priča kronološki počinje i završava u »neglagoljaškom« gradu Krku.

Metainformacijska narav glagoljskih natpisa i relevantne informacije za znanost koje iz nje proizlaze

U natpise ubrajamo sve primarne tekstove uklesane u kamenu, urezane u drvu, urađene u metalu i oslikane na slikama.⁹ Od natpisa razlikujemo zapise koji su sekundarno (naknadno) nastali – grafite. Ukoliko su pisani glagoljicom, onda govorimo o glagoljskim natpisima i grafitima. Ipak, za potrebe ovog članka kada koristimo termin *natpis* u općenitom kontekstu onda pod njim podrazumijevamo i pojam grafita, kada kontekst nije općenit, onda koristimo spomenuto razlikovanje i natpis imenujemo natpisom, a grafit grafitom. Ukupnu domenu pronađenih glagoljskih natpisa identificirali smo s natpisima obrađenim u knjizi Branka Fučića *Glagoljski natpisi* i dopunom knjige, člankom »Glagoljski natpisi. Dopune 1, 2, 3, 4, 5, 6«. Vremenski kriterij, koji je smisleno postavio Fučić, i ovdje je poštovan. U obradu nismo uzimali natpise koji su nastali kao plod povijesne nostalgije naspram glagoljaštva i glagoljanja, odnosno natpise koji su nastali krajem XIX. i XX. stoljeća.

Glagoljski su natpisi sadržajno kratki i stereotipni, često fragmentarni, oštećeni i teško čitljivi. U pravilu, oni su dio veće cjeline, bilo predmeta, bilo arhitekture. Nalazimo ih na crkvama, zvonnicima, nadvratnicima, grobnim pločama, trgovima... Nalazimo ih u interijerima i eksterijerima. Za paleografska istraživanja natpisi ne predstavljaju prvoklasan izvor s obzirom na distorziju duktusa slova koja se događa zbog svojstva medija, ali i zbog same metodologije izrade natpisa u kojoj sudjeluje dvoje ljudi – jedan pismen, koji stvara natpis na predlošku, i klesar, vjerojatno nepismen, koji natpis kleše u kamenu.¹⁰ Kamen je prije svega težak, a ukoliko se radi o oblikovanom kamenu, namijenjenom za gradnju, onda je i dragocjen. Iz toga proizlazi da natpis stoji ondje gdje je i nastao. Njegovo je kretanje, ukoliko do njega i dođe, minimalno, uvijek unutar okvira najuže zajednice. Stoga se upravo iz statične naravi natpisa zaključuju relevantne činjenice i prije same sadržajne analize. Ta metainformacijska narav epigrafskih spomenika postaje ključan dokazni mate-

⁸ Upravitelj grada Krka i otoka.

⁹ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, JAZU, Zagreb, 1982., str. 1.

¹⁰ Glagoljski su natpisi s Krka prvenstveno klesani u kamenu tako da su sve generalizacije potekle iz činjenice da su natpisi u kamenu bili predmetom naših promišljanja.

rijal prilikom zemljopisnih određenja glagoljaštva i glagoljanja, a koji je svodljiv na logičku implikaciju koja izgleda ovako:

Iz činjenice da na nekom mjestu postoje glagoljski natpisi, opravdano je pretpostaviti da se na tom mjestu glagoljalo.

Iz činjenice da na nekom mjestu nema glagoljskih natpisa, opravdano je pretpostaviti da se tamo nije glagoljalo.

Osim što glagoljski natpisi ukazuju na rasprostranjenost glagoljice i glagoljaštva, njihov broj (produkcija) govori i o intenzitetu samog glagoljanja na određenom području. Veći broj glagoljskih natpisa ukazuje na snažniji glagoljski korijen, na učestalost uporabe i prihvaćenost glagoljice u zajednici. Kvantiteta potvrđuje pravilo, to uostalom i jest sama srž indukcije, a metoda kojom iz činjenice da na nekom mjestu postoje glagoljski natpisi zaključujemo da se tamo i glagoljalo jest induktivna. Stoga nam glagoljski, a i svaki drugi, natpis »govori« i prije nego što zaronimo u rekonstrukciju njegova sadržaja. On je već sam po sebi *uporišna točka kulturne geografije, odnosno miljokaz i međašni kamen neke kulture*,¹¹ ali i više od toga: on je u svojem broju pokazatelj ukorijenjenosti i intenziteta glagoljaštva na tom području.

Spomenuta logička implikacija koja na osnovu svojstava kamenog natpisa izjednačuje mjesto nastanka i mjesto pronalaska natpisa ne može se valjano koristiti za druge medije, odnosno nosače zapisa. Poznato je da je velik broj očuvanih glagoljskih knjiga pronađen upravo na mjestima za koja se pretpostavlja da nisu glagoljaška, npr. pravoslavni samostani sv. Katarine na Sinaju i Atos u Grčkoj.¹² Ukoliko bi isti logički silogizam primijenili na knjige, on bi izgledao bitno drugačije, ovako:

Iz činjenice da na nekom određenom mjestu postoje glagoljske knjige, logički proizlazi da se na nekom neodređenom mjestu glagolja.

Iz činjenice da na nekom mjestu nema knjiga pisanih glagoljicom, logički ne proizlazi da se tamo ne glagolja.

Upravo u razlici koja proizlazi iz ovih logičkih implikacija definiranih za natpis na kamenu i zapis na papiru (knjizi) očituje se spomenuto metainformacijsko svojstvo glagoljskih natpisa i opravdanost upotrebe njegova statičkog svojstva u statističko-matematičkoj metodi koja bi trebala polučiti opravdanu simulaciju intenziteta glagoljanja na nekom prostoru tijekom vremena, odnosno opravdanu simulaciju broja glagoljskih natpisa koji su u nekom vremenskom razdoblju na tom prostoru nastali. Nacrt takve matematičke metode i njezina implementacija u povijesnoj znanosti za sada postoji tek kao idejni konstrukt još uvijek neartikuliran i nedefiniran. U jednom od sljedećih radova pokušati ćemo identificirati nužne varijable i sve međuodnose varijabli koji bi predstavljali svojevrstan začetak jednadžbe. Uvrštavanje konkretnih vrijednosti u jednadžbu, izvedenih iz dostupnih po-

¹¹ FUČIĆ, *Glagoljski natpisi...*, str. 2.

¹² Mile BOGOVIĆ, »Okolnosti pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom području«, u: *Glagoljica i hrvatski glagolizam: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta*, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, 2002., str. 247.

vijesnih izvora, odnosno glagoljskih natpisa s otoka, trebale bi dati opravdanu simulaciju o intenzitetu glagoljanja, odnosno projekciju ukupnog broja glagoljskih natpisa koji su nastajali na otoku Krku u određenom vremenskom razdoblju. Empirijska verifikacija samih rezultata nije moguća s obzirom da će rezultat zagovarati postojanje glagoljskih natpisa koji su nam u ovom trenutku nedostupni jer ih je ili zub vremena u potpunosti nagrizaio ili su zbog tko zna kojeg razloga ili uzroka za naše svjedočanstvo nedostupni. Međutim, da bismo se upustili u takav pothvat nužno je pripremiti teren, a ovaj rad ima upravo taj cilj. Želja nam je izraditi cjelovit pregled pronađenih glagoljskih natpisa na otoku Krku, vodeći računa o sadržaju natpisa, mjestu postava, provenijenciji, vremenu nastanka, mediju...

Stoga prvi dio zadatka jest usustavljivanje i raščlamba glagoljskih natpisa s otoka Krka.

Glagoljski natpisi s otoka Krka

Pregled 1.

Količina ili ukupan broj natpisa

Govoreći o broju glagoljskih natpisa uputno je razlikovati dvije stvari: fizičku jedinicu na kojoj se nalazi natpis i sam natpis. Fučić je u knjizi *Glagoljski natpisi* za natpise i grafite s otoka Krka obradio ukupno 89 spomenika kojima je abecednim slijedom pridružio kataloške brojeve. U većini slučajeva na jedan kataloški broj dolazi i jedna fizička jedinica na kojoj se nalazi natpis i jedan natpis (ili grafite), međutim, ima i iznimaka. Jurandvorski ulomci, koji se u spomenutoj knjizi vode unificirano pod kataloškim brojem 18, u stvarnom se svijetu manifestiraju kao 4 ulomka i na taj način podižu ukupan broj fizičkih jedinica za 3. Petrografske, paleografske i morfološke raščlambe ulomaka ukazuju da su ulomci dijelovi jedinstvene natpisne cjeline pa je stoga opravdano govoriti o jednom glagoljskom natpisu. Dakle, pod Jurandvorskim ulomcima podrazumijevamo jedan natpis, koji se nalazi na četiri fizičke jedinice, od kojih je jedna (ulomak II) zagubljena i poznata posredno iz Črnčićeva prijepisa. Grafiti iz crkve sv. Antona, u selu Sveti Anton, vode se pod kataloškim brojem 122. Riječ je o 4 grafita koja ni sadržajno ni položajno ne čine cjelinu, a rad su najmanje dvojice autora pa time oni podižu ukupan broj fizičkih jedinica i ukupan broj natpisa (odnosno grafita) za 3. Natpisi na nadgrobnim pločama u crkvi sv. Marije franjevac trećoredaca i na samostanskom groblju vode se pod kataloškim brojem 134, s time da valja imati na umu kako se radi o ukupno 12 jednoslovnih oznaka i jednom duljem natpisu. U tom se slučaju ukupan broj fizičkih jedinica koje nose glagoljski natpis, a i samih natpisa uvećava za 12.¹³ U župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Omišlju nalaze se 2 grafita označena kataloškim brojem 297 koja su sadržajno, vremenski i prostorno međusobno nepovezana, te stoga i oni zbog istih razloga povećavaju ukupan broj i fizičkih jedinica i grafita, odnosno natpisa za 1. Na isti način podižu za 1 ukupan broj

¹³ Unatoč tome, u daljnjim naslovima ovog članka ovaj će se primjer tretirati kao jedan natpis s obzirom da se na ukupno 12 ploča nalazi tek glagoljska oznaka (jedno slovo), a samo ploča označena glagoljskim slovom K i arapskim brojem 19 posjeduje glagoljski natpis: *Ovo je raka Frana Buića i redi pokojnoga Tona Milohnića.*

fizičkih jedinica i glagoljskih natpisa dva kapitela, kataloški broj 476, koja su pronađena prilikom ekshumacije starog vrbničkog groblja pri bratovštinskoj crkvi sv. Ivana Krstitelja. Navedenom prirastu treba dodati i dva naknadno pronađena natpisa i jedan grafit koji su opisani u članku »Glagoljski natpisi. Dopune 1, 2, 3, 4, 5, 6«.¹⁴ Kada to sve zbrojimo, dolazimo do ukupnog broja od 110 glagoljskih natpisa i grafita pronađenih na otoku Krku, a ukoliko govorimo o broju fizičkih jedinica na kojima su pronađeni natpisi i grafiti, onda taj broj trebamo uvećati za 3, s obzirom da postoje 4 Jurandvorska ulomka, i umanjiti za jedan, s obzirom da u Vrbniku postoje dva natpisa (dopuna 2 i dopuna 3) koja se nalaze na jednoj fizičkoj jedinici.¹⁵ Specifičnost predstavlja zapis u kamenu iz sela Muraj za koji imamo svjedočanstvo da je postojao, međutim, teško je zaključiti je li se radilo o natpisu ili grafitu. Za potrebe ovog članka tretirat ćemo ga kao natpis i to zbog dva razloga. Prvi je razlog utemeljen na omjeru natpisa naspram grafita na otoku Krku koji iznosi gotovo 10:1 pa je veća vjerojatnost da se radi o natpisu, a drugi proizlazi iz samog svjedočanstva Petra Skoka koji govori da se zapis nalazio na *gušterni*, pa se čini opravdanim pretpostaviti da je zapis sadržajno referirao na gradnju *gušterne* ili dataciju gradnje, što ga opet čini primarnim tekstom – natpisom. Ukoliko prihvatimo ovakvo objašnjenje, onda slijedi da je na otoku Krku pronađeno ukupno 100 natpisa i 10 grafita. Odlučili smo u obradi izostaviti spomenutih 12 glagoljskih jednoslovnih oznaka na nadgrobnim pločama u crkvi sv. Marije franjevac trećoredaca i na samostanskom groblju te crkve s obzirom da je njihova funkcija drugačija od funkcije natpisa. Oznaka predstavlja tek informacijsku vezu kojom se grobno mjesto veže (identificira) s podacima iz knjige *Ukapanja mrtvaca u crkvi sv. Marije (1704. – 1949.)* te se stoga u svojoj naravi takva oznaka razlikuje od natpisa.¹⁶ Ako od 110 oduzmemo 12 glagoljskih predmetnih oznaka, dolazimo do broja »punokrvnih« glagoljskih natpisa koji ulaze u daljnju obradu, dakle, njih ukupno 98, od čega je 10 grafita.

Pregled 2.

Lokalitet i medij

Geografska distribucija pronađene glagoljske epigrafike nije ravnomjerna. Od 16 otočkih lokaliteta na kojima su pronađeni glagoljski natpisi treba istaknuti 6: Vrbnik, Omišalj, Dubašnica, Dobrinj, Glavotok i Baška na kojima je pronađeno ukupno 87% glagoljskih natpisa s otoka.¹⁷ Na ostalih 10 lokaliteta pronađeno je ukupno 13 natpisa i to u Krku,

¹⁴ Branko FUČIĆ, »Glagoljski natpisi. Dopune 1, 2, 3, 4, 5, 6«, *Slovo*, sv. 38 (1988.), str. 63 – 73.

¹⁵ Neupitno je da se radi o dva natpisa s obzirom da je jedan klesan 1340., a drugi 1546. godine.

¹⁶ U Knjizi ukapanja mrtvaca u crkvi sv. Marije na prvoj strani, na prilijepljenom listu papira stoji legenda ispisana glagoljicom koju ovdje prenosim kao što ju je transliterirao Vjekoslav ŠTEFANIĆ u knjizi *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU, Zagreb, 1960., str. 131 – 132: *Ovdi činim dešen od crikve zač hoću staviti sve rake po redu i na svakoj hoću staviti svoe slovo ter ki bude zakopan u onu raku u onom mistu kadi dešen kažena koj je ko slovo hoće se moći zapiševati u kartah naprida kadi je ki zakopan i ko lito, zač po tomu hoće se znati i ko lito je ki umra i misec i kadi se budu imati sviče užigleti za službe i za znati je li friško zakopan: a ove slove ke su na rakah u dešenju, z vrmenom hote se moći isklepati na rakah u crikvi ter će se lagle znati i zapiševati...*

¹⁷ Vrbnik 26 natpisa, Omišalj 16, Dubašnica 14, Dobrinj 11, Glavotok 10 i Baška 8. Pod lokalitetom Baške podrazumijevaju se i lokaliteti susjednih sela Jurandvora i Drage Baščanske, a pod lokalitetom Dubašnica

Klimnu i Puntu po 2 natpisa, a u Poljici, Dobrinjskom polju, Kampeju, Gabonjinu, Krasu, Sv. Vidu (Miholjicama) i Muraju po 1 glagoljski natpis. Iz ovakve zemljopisne distribucije glagoljskih natpisa postaje jasno da su epicentri glagoljaštva istovjetni sa starim seoskim kaptolima, odnosno otočkim župama ili plovanijama.

U pogledu medija raspodjela je također očekivana. Najviše ima natpisa isklesanih u kamenu, čak 93%. To znači da se tek 7% natpisa nalazi na mediju koji nije kamen, od čega 4 na drvu i po jedan u žbuci, papiru i srebru. Ovakva raspodjela ukazuje na temeljni, primarni, općeprihvaćeni i općepoznati zaključak koji glasi: *trajanje natpisa jest u relaciji s medijem na kojemu je natpis urađen*.

Pregled 3.

Sadržaj glagoljskih natpisa

Glagoljski je natpis svojevrсни informator, svjedok događaju čija je važnost od iznimnog značaja za lokalnu zajednicu. Ovisno o sadržaju, natpise možemo podijeliti u tri grupe. Prvoj grupi pripadaju natpisi koji govore o gradnji, u drugoj se nalaze natpisi na nadgrobnim pločama, a trećoj grupi pripadaju preostali natpisi.

Prva, ujedno i najbrojnija grupa, govori o gradnji, dogradnji ili rekonstrukciji nekog arhitektonskog objekta, u pravilu sakralnog. Tako iz natpisa saznajemo o gradnji crkava, kapela, oltara ili njihovim naknadnim arhitektonskim izmjenama. Saznajemo također tko su poslodavci, odnosno financijeri, tko su lokalni uglednici, odnosno dužnosnici, ali i tko su izvršitelji – meštari. Toj kategoriji pripadaju i glagoljski natpisi koji se sastoje samo od datacije jer je za većinu opravdano pretpostaviti da referiraju na gradnju ili rekonstrukciju objekta na kojem se nalaze, ali tu pripadaju i natpisi koji svojim sadržajem nadilaze samu gradnju, odnosno čija je informacijska vrijednost veća. Pronađeno je ukupno pet sadržajno i informacijski bogatijih natpisa, a zavedeni su pod kataloškim brojevima: 17, 89, 91, 301 i 479. Prvi je takav primjer Baščanska ploča¹⁸ (kat. br. 17) koja s obzirom na bogatstvo sadržaja predstavlja izniman povijesni izvor na osnovu kojeg se zaključuje da je otok Krk, ili barem dio otoka, u vremenu nastanka ploče bio pod vlašću kralja Zvonimira. Osim spomenutog, Baščanska je ploča i jedini glagoljski natpis na otoku koji sadrži minaciju i pruža nam čitavu lepezu hrvatskih narodnih imena, kao i podatak da je crkvu izgradio opat, dakle benediktinac, Dobrovit s devetero braće koji su zajedno s njim živjeli u samostanu. Idući sadržajno bogatiji natpis nalazimo u Dobrinju (kat. br. 89), a govori o gradnji crkve sv. Marije i o načinu na koji se treba, nakon smrti financijera popa Ivana Jurešića i Mande, gospodariti njihovom »dotom«.¹⁹ Isto tako se u Dobrinju, na župnoj crkvi sv. Stjepana

sela: Bogovići, Milovčići, Porat, Sveti Anton, i lokalitet Dubašljanskog polja.

¹⁸ Transkripcija natpisa preuzeta iz: FUČIĆ, *Glagoljski natpisi...*, str. 44: *V ime Oca i Sina i Svetago Duha. Az opat Držiha pisah se o ledine juže da Zvanimir, kralj hrvatskij v dni svoje v Svetuju Luciju i svedomi: župan Desimira Krbave, Mratin v Lice, Pribineža posl Vinodole, Jakov v otoce. Da iže to poreče, klni j Bog i 12 apostola i 4 evanjelisti i svetaja Lucija, amen. Da iže sde živjet, moli za nje Boga. Az opat Dobrovit zdah crekav siju i svojeju bratiju v dni kneza Kosmata obladajućago vsu Krajinu. I beše v ti dni Mikula v Otočci s svetuju Luciju v jedino.*

¹⁹ Transkripcija natpisa preuzeta iz: isto, str. 120: *V ime Božje, amen. 1576, na dan 10. ijun tu criki svete Marije čini uzidati od fundamenta i dotati pop Ivan Jurešić i Manda hći Ivančica, oba skupa njih*

nalazi natpis (kat. br. 91) koji, osim podataka o obnovi crkve navodi jasne i precizne podatke o broju stanovnika župe Dobrinj, broju popova i žakana u dobrinjskom kaptolu, imenuje biskupa, župnika, suce i kaštalda, kao i graditelje koji su obnovili crkvu.²⁰ Ovaj natpis, osim informacija o samoj gradnji, prenosi i informacije od ključne važnosti za povijest stanovništva na prostoru jurisdikcije dobrinjskog kaptola, odnosno za socijalnu povijest. Četvrti natpis nalazi se na zvoniku župne crkve u Omišlju (kat. br. 301), a govori o gradnji zvonika, navodi ime plovana, odnosno župnika, kaštalda, spominje meštre – graditelje, ali i napominje da je taj zvonik pomogao izgraditi sav omišaljski puk i bratovština.²¹ Posljednji takav natpis, zaveden je pod kat. br. 479, nalazi se na župnoj crkvi Uznesenja Bogorodice u Vrbniku, a govori o izradi oltarne predele i pritom spominje kneza, biskupa i ostale prokurate od crkve, kao i samog izvršitelja Kotoranina (Kotor u okolini Crikvenice) Marina Cvitovića koji je predelu dao naručiti u *Bnecih* (Venecija) po naredbi plovana.²²

Ukupno 59 sačuvanih glagoljskih natpisa govori upravo o gradnji ili izradi, od čega ih se 53 nalazi na crkvama, crkvenim zgradama ili se nedvosmisleno njihov sadržaj odnosi na crkvu, a za 6 se natpisa može zaključiti da imaju neku vrstu svjetovne provenijencije.²³

Drugu grupu čine glagoljski natpisi uklesani na nadgrobnim pločama. Takvih je natpisa ukupno 15. To su u pravilu natpisi nad ukopnim mjestima svećenika glagoljaša ili svjetovnjaka, koji su svojim djelovanjem (ili djelom) »zaslužili« ukopno mjesto unutar crkve. Postoje samo dva natpisa za koja se ne može sa sigurnošću tvrditi da su se izvorno nalazila u crkvenom interijeru, a to su natpisi zavedeni pod kataloškim brojevima 134 i 473a.²⁴ Činjenica da je velika većina nadgrobničkih glagoljskih natpisa koji su do sada pronađeni bili isključivo unutar crkava, predstavlja zoran primjer međuodnosa okoline u kojoj je posta-

juspaternatus. Oćemo da bude va viki vikom, redom v red, od reda v rod ki budu njiju stranu najbližnji po rečenom gospodini Ivani i Mandi. I da budu ovi vsemu gospodari i da se ima guvernat po braščini, a to kako se v ištumentih uderži aliti po madriguli i po urdini ki jesmo učinili.

²⁰ Transkripcija natpisa preuzeta iz: isto, str. 123: *V ime Božje, amen. 1578, (va) vrime plovana popa Ivana Jurešića i sudca Lovrenca Mužinića i drugo leto sudca Ivana Agnušića i kaštalda Ivan Mihalić i kapitula pop 14, žakan 11 i ljudi malih i velikih 7 sat 53 (tj. 753), ka fabrika jest učinjena te vse crikve i tuka vsega toga mesta kako njih crikvi, od njih blaga. Gospodin Bog nas vsih pomiluj, amen. A to po meštarih Bariči Vlahovići, Ivani Bogdanići z Vrbnika i Matiji Vlahovići z Dobrinja. Bi prekerščena po gospodini biskupi Petri Bembi na dan...*

²¹ Transkripcija natpisa preuzeta iz: isto, str. 267: *1533, miseca marča po volji Božji i blaženije Devi Marije i po guverni gospodina plovana Matija Vlčijića i Mikuli Antončića, kaštalda, i sudac ki bihu toga vrmena. I pomore ga činiti vas palk i braščini ta zvonik. A učiniše ga meštri: meštar Pjero z Omišlja i meštar Andrij z Kotora. I bi svršen miseca maja 1536.*

²² Transkripcija natpisa preuzeta iz: isto, str. 370: *1599, miseca aprila dan 17. bi postavljena ova načina od ankunij u vrime prisvetloga i poštovanoga gospodina kneza Ivana od Ture, biskupa karčkoga, ka bi činjena učiniti u Bnecih od mene Marina Cvitovića, Kotoranina po naredbi poštovanih gospodina popa Bariča Bozanića, plovana i popa Bariča Fugošića i ostalih poštovanih muži, u ovo vrime prokuraturi od crikve. O značenju dijela natpisa koji glasi »načinba od ankunij« vidi treći dopis koji je potpisao Ivan Črnčić u: Šime LJUBIĆ (ur.), »Dopisi. Razne viesti«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 8, no. 1 (1886.), str. 124 – 125.*

²³ Odnosi se na natpise u: isto, kat. br. 95, 211, 272, 294, 303 i 485.

²⁴ Za natpis 134 Branko Fučić u knjizi *Glagoljski natpisi* govori da je ta raka, prilikom proširenja groblja u 19. st., najvjerojatnije prenesena iz crkve na groblje. Natpis 473a predstavlja ulomak natpisa pronađen na »Desetincu« u Vrbniku, tako da o njegovu izvornom smještaju možemo samo nagađati.

vljen glagoljski natpis i samog trajanja natpisa. Crkva u pravilu predstavlja najkonzistentniju, najdugotrajniju i najbolje održavanu arhitekturu. Ona traje mnogostruko dulje od svjetovne kuće ili grobnog kamena na groblju. Štoviše, groblja su »živa« – na njima postoji dinamika i izmjena, a dinamika i izmjena u tom kontekstu ne pogoduju očuvanju i trajnosti. Stoga se nameće zaključak da je *trajanje glagoljskih natpisa u izravnoj vezi s mjestom ili arhitekturom njegova postava*, odnosno glagoljski natpisi imaju najveću trajnost ukoliko su sastavni dio crkvene arhitekture. To potvrđuje i stanje na terenu s obzirom da se gotovo svi natpisi nalaze na crkvama ili popratnim crkvenim objektima (zvonik, samostan). Međutim, postoji i nekoliko iznimaka. Glagoljski natpis iz Vrbnika, broj 485, nalazi se na svjetovnoj kući, a njegov sadržaj ne spominje ništa u svezi s Crkvom, ni crkvene stvari. On je u potpunosti svjetovan i glasi: *1663, miseca decembra. To je kuća mene, Jeleni Šulini*.²⁵ Sadržajno sličan natpis nalazimo i u Klimnu (kat. br. 211) za koji se isto može tvrditi da je svjetovnog karaktera s obzirom da se nalazi na stambenoj kući i da ne spominje crkvene stvari, a glasi: *1514, Jakov Malatešćinić*. Ova dva natpisa svojim sadržajem i mjestom postava predstavljaju odstupanje od pravila. Naime, to su jedini natpisi koji u potpunosti posjeduju svjetovan sadržaj i koji se ne nalaze na crkvenoj arhitekturi. Oni su, govoreći u kontekstu epigrafike, dokaz da se glagoljica koristila i izvan crkvene zajednice unutar koje je nastala, odnosno svjedoče o prihvaćenosti glagoljice u široj zajednici. S obzirom da je vjerojatnost pronalaska svjetovnih glagoljskih natpisa višestruko manja od vjerojatnosti pronalaska crkvenih natpisa zbog spomenutih opservacija o trajanju i održavanju arhitekture koje idu u prilog tezi da natpis u pravilu traje isto koliko i sama arhitektura na kojoj se nalazi, smatramo da je onda ukupna domena svjetovnih natpisa, koju zagovaraju ova dva pronađena natpisa, bila veća od domene koja se može pretpostaviti na osnovu pronalaska bilo koja dva crkvena natpisa. Smatramo da je spomenuti odnos vjerojatnosti vrlo blizu odnosu vjerojatnosti da, primjerice, na otoku Krku pronađemo crkvu iz XV. stoljeća i da pronađemo kuću iz XV. stoljeća. Crkvu ćemo vjerojatno naći, kuću vrlo vjerojatno nećemo. Ako govorimo o glagoljskim natpisima koji bi se nalazili na tim objektima, onda je vjerojatnost njihova pronalaska analogna vjerojatnosti trajanja arhitekture tijekom 6 stoljeća, koja je za crkvu relativno velika, a za stambenu kuću minimalna. Da budemo precizniji, na tu vjerojatnost treba pridodati vjerojatnost pronalaska spolija koja je isto tako malena.

Treću grupu čine natpisi koji se ne mogu svrstati u prve dvije grupe. Takvih je natpisa ukupno 24. U ovu grupu ulaze i svi fragmentarni ili djelomično čitljivi natpisi, kao i natpisi najrazličitijeg crkvenog karaktera od kojih valja istaknuti natpis br. 119, koji se nalazio na ispovjedaonici u crkvi sv. Marije Magdalene u selu Porat, a glasio je *spomeni se da imaš umriti*²⁶, i natpisi br. 480 i 481 koji su sadržajno identični i glase: *vsaki ki reče Oče naš i Zdravu Mariju ima prošćenja dan 40*. Ovoj grupi pripada i 10 pronađenih grafita s obzirom da oni ne progovaraju o gradnji. Grafit je djelo i motivacija jednog čovjeka i njegova primarna funkcija nije da svojim sadržajem svjedoči učinjenom djelu, nego da

²⁵ Tekst natpisa ide s desna nalijevo jer je klesar (ili kovač) predložak teksta krivo postavio na kamen i obrnuto ga uklesao.

²⁶ Vjekoslav Spinčić u svojem rukopisu *Za glag. topografiju* navodi da je natpis napisan na ispovjedaonici u crkvi sv. Marije Magdalene u Dubašnici.

zadovolji nadahnuće, potrebu, želju, nerijetko provokaciju ili duhovitu dosjetku autora. Grafit je gotovo uvijek osoban, a natpis je gotovo uvijek formalan. To se očituje i u učestalosti datacije. Od svih pronađenih grafita na otoku tek je 40% njih datirano, dok je datiranih natpisa 84%. Kod 7 natpisa datacija uz godinu navodi i mjesec, a kod njih 11 uz godinu i mjesec navodi se i dan. Ukoliko obratimo pozornost na glagoljske natpise koji ne posjeduju dataciju, dolazimo do ovih opažanja: neki su od njih do nas došli kao fragmenti te je stoga opravdano pretpostaviti da su bili datirani; neki od njih nalaze se na funkcionalnim predmetima, kao što je slučaj s kutijom za sveta ulja (91a) pronađenom u Dobrinju koja na sebi ima urađen natpis kojim se identificiraju ulja za različite primjene, u takvim slučajevima datacija je suvišna, pa je stoga i nema; nekima je datacija upitna, kao, primjerice, Bašćanskoj ploči. S obzirom na ova opažanja, slijedi zaključak da je datacija u pravilu sastavni dio natpisa, ona je učestala i precizna; dok je kod grafita, rekli bismo, proizvoljna.

Pregled 4.

Datacija glagoljskih natpisa

S obzirom na preciznost i učestalost datiranja glagoljskih natpisa, moguće je dobiti jasan uvid u broj sačuvanih glagoljskih natpisa ovisno o stoljeću nastanka. Tako znamo da su iz onog najranijeg glagoljaško-epigrafskog razdoblja iz XII. ili kraja XI. st. do nas dospjela ukupno 3 glagoljska natpisa. Intrigira saznanje da do danas nije poznat niti jedan natpis čiji bi nastanak datirali u XIII. stoljeće. Za XIV. stoljeće vezujemo opet 3 natpisa. Broj se natpisa iz XV. stoljeća značajno uvećava te ih brojimo ukupno 10. Stoljeće koje slijedi predstavlja vrhunac glagoljanja na otoku, barem sudeći prema 40 sačuvanih natpisa. Iduće, XVII., stoljeće predaje nam ukupno 16 glagoljskih natpisa, a XVIII. tek dva natpisa više, dakle, 18. U XIX. stoljeću spominje se tek jedan natpis, zapravo grafit pronađen u samostanu sv. Franje u Krku koji prema Fučićevim riječima predstavlja *najmlađi datirani slučaj upotrebe glagoljskog pisma u kontinuiranoj glagoljskoj tradiciji trećoredaca glagoljaša*.²⁷

Na temelju pronađenih glagoljskih natpisa i stoljeću njihova nastanka, možemo zaključiti da postoje dvije karakteristične situacije. Prva leži u činjenici da nije pronađen niti jedan natpis iz XIII. stoljeća te je stoga to stoljeće, u kontekstu glagoljskih natpisa, »prazno« unatoč činjenici da iz ostalih povijesnih izvora imamo sigurnu potvrdu o kontinuitetu glagoljanja na otoku, a drugi jest opservacija koja natpisnu renesansu stavlja u XVI. stoljeće, u kojem je pronađeno ukupno 40 natpisa, odnosno 41% ukupnog broja pronađenih natpisa na otoku. Spomenuta prva opservacija nalaže nam da ponovno propitamo dataciju najstarijih glagoljskih natpisa, Bašćanske ploče, Jurandvorskih ulomaka i Krčkog natpisa, s obzirom da je datacija svih triju natpisa određena posredno putem paleografskih analiza. Ne treba smetnuti s uma da upravo u XIII. stoljeću, točnije 1252., papa Inocent IV. odobrava benediktincima opatije sv. Nikole u Omišlju slavensko bogoslužje na način kao što su to činili i njihovi prethodnici. Zar nije ovo papino dopuštenje upravo stimulans glagoljaštvu i zar

²⁷ FUČIĆ, »Glagoljski natpisi. Dopune...«, str. 70.

nije opravdano očekivati da se u tom razdoblju intenzitet glagoljanja na otoku povećava, a ne da se suprotno očekivanjima smanjuje? Ili se možda radi o nečem drugom?

Druga specifična situacija – nešto manje od polovine glagoljskih natpisa s otoka nastalo je u XVI. stoljeću. Ukoliko bismo tragali za glagoljskom renesansom, onda ju definitivno valja smjestiti u XVI. stoljeće. Naime, 1527. godine, na nešto više od 10 000 stanovnika koliko ih je bilo na otoku, bilo je 300-tinjak popova glagoljaša, odnosno na svakih 35 stanovnika po jedan svećenik.²⁸ Svakako jedan od budućih zadataka bio bi dodatno rasvijetliti povijesne prilike i uzroke koji su doveli do značajnog povećanja otočnog svećenstva, pa sukladno tome i povećanju glagoljske epigrafike, kao i onih nepovoljnih uzroka koji su tu istu epigrafiku (i broj svećenika) drastično smanjili već u idućem stoljeću.

Zaključak

Ostaje pitanje broja glagoljskih natpisa: Što je to što nam je ostalo – je li to puno ili malo? Naravno, kao i mnoga druga, i ovo pitanje jest diferencijalno. Mogući su različiti odgovori, ovisno o perspektivi i kontekstu. Ukoliko promišljamo o ukupnom broju pronađenih glagoljskih natpisa, onda je znatan dio te domene pronađen upravo na otoku Krku i sasvim je opravdano pomisliti da ih je pronađeno puno, ali ukoliko gledamo u kontekstu ukupnog broja natpisa, koji su kao plod bogate i dugotrajne glagoljaške kulture nastali na otoku, onda nismo u mogućnosti čak ni pretpostaviti odgovor. Je li ovih 98 natpisa samo ostatak ostataka, prah i prašina ili kapitalna baština tisućljetne glagoljaške tradicije?

²⁸ Mihovil BOLONIĆ, »Ekonomska i socijalna stanja krčkih glagoljaša«, *Bogoslovska smotra*, vol. 46, no. 4 (1977.), str. 476.

SAŽETAK

Glagoljski natpisi otoka Krka kao povijesni izvor

U članku se obrađuje i usustavljuje domena glagoljskih natpisa pronađenih na otoku Krku. Promišlja se nov način njihove obrade s obzirom na nesadržajne karakteristike natpisa s ciljem deriviranja za povijesnu znanost relevantnih informacija. Kriteriji su usustavljivanja natpisa kvantiteta, lokalitet, medij, sadržaj i datacija. Izvode se zaključci koji proizlaze temeljem spomenutih generalizacija.

SUMMARY

Glagolitic inscriptions of the island of Krk as a historical source

The article deals with and systematizes the domain of Glagolitic inscriptions found on the island of Krk. The way of their processing is considered in relation to the content-free characteristics of the inscriptions and with a view to derivate relevant information for the historical science. The criteria of the systematization of the inscriptions are quantity, locality, medium, content and dating. Conclusions are drawn based on the listed generalisations.

RIASSUNTO

Iscrizioni glagolitiche dell'isola di Krk (Veglia) come fonte storica

Nell'articolo viene elaborato e sistematizzato l'ambito delle iscrizioni glagolitiche trovate sull'isola di Veglia. Si considera un nuovo modo della loro elaborazione riguardo le caratteristiche oltre al contenuto delle iscrizioni con lo scopo di derivazione di informazioni rilevanti per la scienza storica. I criteri della sistemazione delle iscrizioni sono quantità, località, media, contenuto e datazione. Si giunge alle conclusioni provenienti in base alle generalizzazioni indicate.